

Nybyggarliv i Toltorpsdalen

*Taget ur Möldals hembyggsförenings årsskrift 1982, skrivit av Lars Gahrn
(bygger på berättelser från gamla toltorpsbor som nedtecknades vid tre sammankomster som Toltorpsdalens Egnahemsförening anordnade hösten 1982).*

Det är svårt att tänka sig hur det såg ut i Dalen när seklet var ungt ty allt är förändrat. Toltorps by låg samlad vid nuvarande Wallinsgatan, som för kallades ”bygatan” helt enkelt. Bebyggelsen följde toltorpsberget ytterligare en bit norrut. Omkring 1850 var båtsmanstorpet det nordligaste huset i Toltorp. De gamle ansågo nämligen att Dalen gick i nord-sydlig riktning, om man räknar så, låg Båtsmantorpet i norr. Omkring 1870 tillkom ett nordligare hus, och han, som bodde där,

kallades ”den nole Källe”. Själva Dalen var intet annat än en fattig utmark, här funnos blott berg, ljung och sankmarker. Hit upp drevos byns kor, och även folk som egentligen inte hade del i utmarkerna kunde släppa sin kor på beta i Dalen, Många uteliggare uppehöll sig härute, och därför var olämpligt at vallflickor vistades ensamma bland bergen. Det var lämpligare att hava vallpojkar däruppe. En toltorpsbo berättar: ”På den tiden mjölkade man middag, men det förekommer inte nu förtiden. Vi hade en vallpojke, som vallade korna mellan bergåsarna, och jag hade avtalat med honom att han vid middagstid skulle visa sig på en bergås så att jag kunde finna honom och djuren. En gång kunde jag omöjligt finnas honom och jag måste vandra hem igen utan att ha fått mjölka. Den dagen hade han lagt sig ned och sovit middag”. Ja, det var inte lätt att hitta mellan bergen. I hembyggsdammuseet finns ett kort som togs högsommaren 1906. Det visar två toltorpsbor, som stå med en ko vardera mitt i Dalen, där toltorpsgatan nu går fram, ungefär 200 meter norr om bensinstationen.

Bergen voro i stort sett kala på grund av kreaturens härjningar. Både Västerberget och Toltorpsberget planterades av skolbarn på 1930-talet.

En bäck rann igenom Toltorpsdalen på den tiden. Vattendraget rann upp på Södermalm och gick sedan mitt i Dalen. Där Toltorpskyrkan nu står, funnos då väldiga marker, och här växte mycket säv. På höstarna grävde man upp sävrötter nere i ”Maa” De finge ligga där till vintern, då man kunde köra dit med häst och släde. Väl hemkörda lades rotknutarna i botten av gödselstaden, och efter någon tid voro de förvandlade till ett utmärkt gödningsmedel. I byn fanns en urusel jordbit, skördarna blevo dålig, och till slut brydde sig ägaren inte om den längre. Men så kom det en ny ägare, och han gödslade med rotknute gödning, och se, då började jordbiten ge verkligt fina skördar. Om bäcken är vidare att förtälja, att den rann fram ungefär 150-200 meter väster om den plats där Toltorpskyrkan nu ligger. Den gick ungefär 100 meter öster om den plats där nu Toltorpskolan står, och där fotbollsplanen nu finns, fanns då en sänka, som bäcken rann igenom. Därefter passerade bäcken Vättneskällan, och när det var mycket vatten i bäcken, hände det att vatten flödade in i Vättneskällan. Området, där nu Fässbergshemmet nu är beläget passerades 150-200 meter österut. Därefter slingrade sig bäcken ut mot Eklandaskolan – Lärarhögskolan finns nu på ungefär samma plats -, som den gick strax förbi, och slutligen förenade den sig med Kärrabäcken. Ibland flödade vattnet kraftigt, och då var det strömt i bäcken, men vattnet rann snabbt undan, och snart var

vattenflödet åter vid det vanliga. Nu är allt detta minnen blott, markerna äro utdikade, och bäcken kulverterad.

På grund av bäcken och sankmarkerna var det mycket sumpigt runt omkring den lilla dåliga väg, som ledde upp till utmarkerna i Dalen. Henric Hallmar kallade den rentav "en leråker". För att man skulle kunna gå något så när torrskodd, voro stenar utlagda, dem kunde man hoppa på. Om somrarna var Maden dock som regel så uttorkad, att man kunde gå torrskodd. Något nämnvärt underhåll kostade man icke på denna obetydliga och usla väg, och något namn

hade den inte. När man skulle gå upp genom Dalen, sa man att man skulle "gå genom berga". Det var så sankt, att endast fotgängare kunde taga sig fram, och förmodligen en enda gång har man lyckats taga sig igenom dalgången med häst och kärra. År 1906 hade en åkare från Gårda köpt en kärra på auktion i Toltorp. När han skulle hämta kärran, red han hemifrån Gårda längs Mölndalsvägen. I Toltorp spände han hästen för kärran, och sedan skulle han köra tillbaka samma väg, men då tänkte han att det skulle vara genare att köra genom Toltorpsdalen, och han beslöt att taga den vägen tillbaka. Hästen gick ner sig till buken i gojan, men hur det nu var, kunde den åtminstone röra benen, och därför gick det trots allt framåt. Kärran flöt på axeln, och uppe på kärran satt åkaren. Det var tur att kärran inte var lastad, ty i så fall hade han nog kört fast, men som det nu var, lyckades han faktiskt taga sig igenom.

Så var det i Dalen förr, och så hade det varit i århundraden. 1913 började den nya tiden, och nu är allt förändrat. Henric Hallmar har sagt "Om man nu står på Södermalm och ser ut över Dalen, är Fässbergs kyrka det enda som är sig likt från tiden kring sekelskiftet".

De första nybyggarna

Den förste nybyggaren i Dalen var handlaren J.A Olsson från Göteborg, mera känd som slaktare Olsson. Enligt mångas utsago byggde han i Toltorpsdalen 1913, och folk tyckte då att det var "en vansinnig idé" att flytta till denna ödemark. Inte var det lätt att vara förste man på platsen! Ingen åkare ville försöka sig på den hart när omöjliga uppgiften att köra fram till den plats, där Olsson ämnade uppföra sitt hus. I allmänhet vräkte man av lasten en bit bortom – från vår synpunkt hitom – Sahlgrenska sjukhuset, och sedan fick Olsson bäst han kunde frakta fram virke och annat som behövdes. Tomten krävde mycket arbete. Stora stenar måste vältras undan, och det oländiga området måste röjas. Han ville inte slänga stenarna på granntomten, och därför grävde han ner bumlingarna. Jorden, som han grävde upp, kom väl till pass, när han skulle göra sin ojämna tomtmark slätare. Självt måste han vandra långt på usla vägar, när han skulle till arbetet, och under vinterhalvåret var det mörkt. Hans fru hade långt till närmsta handelsbod.

Många drogo sig för att flytta hit ut, och det dröjde till året därpå innan han fick grannar. 1914 tillkom emellertid ett tiotal villor.

Branden 1914

Det var nära att detta lilla nybyggarsamhälle samma år hade gått upp i rök. Sommaren 1914 var fruktansvärt torr och varm. Då slog åskan ner i Ljungmarken. Branden spreds vida omkring. Elden rasade en vecka. Hela Västerberget och Södermalm brände av. Bebyggelsen var hotad, och nybyggarna måste skaffa undan sin möbler. Nils Aronsson skriver: ”Vi kunna ju föreställa oss hur allvarlig faran var, när vi höra, att 50 militärer från Nya Varvet och 50 man från Kviberg tillsammans med kanske lika många civila icke kunde hålla elden stången, utan att den blossade upp så våldsamt, att 250 man från Borås måste rekvireras, och att alla dessa måste rycka ut samtidigt innan den kunde hejda eldens framfart. Samma dag som den stora världsbranden kriget bröt ut, kunde dock skogsbranden förklaras släckt, och de utkommenderade militärerna fingo återgå till sina respektive förläggningssorter. Stora områden hade då härjats av den röda hanen, men själva dalen stod oskadd.” Alla hus hade klarat sig.

En del menade på, att även skogs- och ljungranden förde något gott med sig. Områdena voro avbrända, och man hade lättare att finna tomter. Det blev mera fart på byggandet, och full fräs blev det efter världskriget.

Året 1914 medförde emellertid fler prövningar. Samma sommar stängde Göteborgs stad av körvägen upp till Dalen.

Vägen spärras

Så gott som samtliga egnahemsbyggare kommo från Göteborg. Även i fortsättningen arbetade de i Göteborg. Många småbönder från Ale härad arbetade skiftesvis med sitt jordbruk i hembygden och med snickeri i Göteborg. De voro skrivna i Ale härad, och för att slippa betala skatt i Göteborg, byggde de sig små kojor och bodar i Toltorpsdalen. Somliga av de små husen hade inte ens spis. Här bodde de, och här bodde tidvis även deras hustrur. Göteborgarna sågo med oblida ögon, att deras stad på detta sätt undandrogs skatteinkomster, och snart fick ”Toltorpsdalen gemensamma intresseförening u.p.a” – (som numera heter Toltorpsdalens egnahemsförening) – sitt elddop. Föreningen hade bildats 9 juni 1914, och den 20 augusti kallades den till extra möte. Skälet var: ”Staden hade stängt vägen vid Sahlgrenska sjukhuset genom att sätta en bom över vägen”.

Nu voro goda råd dyra. Med Mölndal hade man ingen vägförbindelse. Den smala körvägen ner till Sahlgrenska, som man redan lagt ner arbete på, var enda vägen till Dalen. Utan den skulle - som Nils Aronsson skriver - Dalen vara avskuren” från alla kommunikationsmöjligheter med Göteborg och yttrevärlden”. Styrelsen berättade för ”inträseföreningen” medlemmar om sina åtgärder. Man hade samlats till styrelsemöte och hade inbjudit herr Martin Johansson,

tomtförsäljaren som sålde tomter i Dalen. ”Ett par men utav styrelsen hade dagen efter med herr Martin Johansson besökt en jurist, som hade åtagit sig att gå till Drätselkammaren och försöka få dem att taga bort bommen. Kostnaden för juristen bekostas av Herr M Johansson.

Härefter följde en timslång diskussion, varur intet är att anföra”. Så berättar protokollet. Toltorpsborna voro emellertid arga, otåliga och handlingskraftiga. De nöjde sig inte bara med

att dryfta frågan. En natt sågades bommen sönder och kastades i diket. Toltorpsborna hava gärna berättat om gränskriget mot Göteborg. I tidningsurklipp och skrifter har jag funnit åtta mycket kortfattade redogörelser, men redogörelserna äro motsägelsefulla. Enligt fyra av dem sattes först en träbom upp, och sedan en järnbom eller järnspärr. Enligt tre andra redogörelser sattes först en träbom upp, och därefter lades en stenmur eller stenvägg upp. Ingen av redogörelserna talar om mer än två avspärningar. I själva verket försökte Göteborg spärra vägen inte mindre än tre gånger. Man försökte med en träbom, en stenmur och en järnbom. Två minnesgoda toltorpsbor berättade för mig: Man satte upp träbommar vid gamla kapellet invid Sahlgrenska. Slaktare Olsson och hans svåger Karls Svensson sågade emellertid av bommarna. Då grävde göteborgarna ett dike på höjden vid Södermalmsgatan och lade stora stenar på vägen. Man byggde en mur. Även den tog slaktarns bort. Då satte göteborgarna upp en bom vid kapellet. En stor pällare stod mitt i vägen, och den var svår att få bort. Enligt andra sagesmän sprängdes både muren och den tredje spärren med dynamit; 2bland Dalens nybyggare fanns många som kunde hantera stubin, tändhattar och dynamit”, skriver Konrad Johansson (Toltorpsdalens egnahemsförening 1914-1974, Gbg 1974, s.2)

Emellertid lyckades man leta upp en gammal karta, som visade att en väg skulle gå från Göteborg upp till Dalen. Följaktligen hade Göteborgs stad inte rätt att stänga toltorpsbornas tillfartsväg, och göteborgarna försökte heller inte sätta upp någon fjärde avspärning, Egnahemsföreningen hade vunnit sin första stora seger, och vitsigt folk kallade bommen för ”Bommen”, det vill säga missen.

På samma melodi som ”Elvira Madigan” sjöng man en trevlig visa, varav framgår att göteborgarna till och med hade en väpnad vakt vid bommen:

*1. Sorgeliga saker hända
Varje dag och varje stund.
Sorgelig var bommens ända,
Som satts upp vid Friske brunn.*

*2. Staden Göteborg nog tänkte
För trafiken sätta stopp,
när den så djupt nedsänkte
att en träbom sätta opp.*

*3. Men på natten kom två männer.
Blus och slokhatt tagits på.
Deras namn man inte känner,
Men nog finns att gissa på.*

*4. Ned kom bommen, de den kastar
Bort med största energi.
När till jobbet folket hastar,
Då var vägen åter fri.*

*5. Bommar var visst sista skriket.
Nu en järnbom sattes opp.
Nästa morgon uti diket
Bommen låg, kom ej mer opp.*

*6. Torpar'n sattes nu att vakta
Vägen. Ordning skulle bli.
Order har han till att slakta
Var och en, som drog förbi.*

*7. Kom så åkaren med bräder,
Som till Dalen skulle opp.
Torpar'n morsk mot åkar'n träder,
Kommenderar: ”Här är stopp!*

*8. Åkar'n ilsken grep sin piska.
- ”Vet du inte hut, din skam?!”
Jag skall dig, din jäkel, piska,
Om du ej mig släpper fram.*

*9. Torpar'n darrar uti knäna,
Är för åkar'ns piska rädd.
Som en hare mellan träna
Kilar han att ej bli sedd.*

*10. Nästa afton kom två männer.
En av dem en cykel har.
Torpar'n nog de båda känner.
Dock, han vill dem hålla kvar.*

11. *Cykellyktans ljus på näven.
Torpar'ns näve spred sin glans,
Och den tycktes säga: "Bäven!",
Ty i den revolvern fanns.*

12. *Den andre blev då fly förbanna'
- "Skall du skjuta, din filur!"
Torpar'n rädd då öppnar hanna.
Och revolvern föll därur.*

13. *Därmed blev det lugnt på vägen.
Torpar'n ledsna' att gå vakt.
Men i dalen gick en sägen:
Torpar'ns hjärta var nog svagt.*

14. *Kanske ömma' han för alla,
Som en kåk få opp förmått
Må man feghet än det kalla,
Slutet gott, är allting gott.*

Hur man byggde

De första husen byggdes i Södermalms sluttningar och på Södermalm. Därifrån var det närmast till Göteborg och till spårvagnen, som gick fram till Sahlgrenska. Ungefär så långt kördes i allmänhet virke och murbruk. Därifrån buro nybyggarna upp det till Dalen. Ofta byggde folk först små skjul eller kolonistugor på tomten, och sedan uppförde man det stora huset. Ofta gjorde man arbetsbyte, men det mesta arbetet utförde husbyggaren själv. Stenarbetare lade bara själva vinklarna i grunden. Resten av grunden lade husbyggaren själv. Alla hus i Toltorpsdalen äro byggda utav fiskelådor, påstods det, men det är inte sant förklarade de gamla toltorpsborna. Endast Hunne-Johans koja var byggd av fiskelådor. Däremot använde man plankor ifrån billådor, tjocka, breda och hårda plankor. De voro så hårda, att man knappt kunde såga i dem eller slå in en spik i dem. Billigt virke från byggena, "byggeve", förekom ofta. Somliga använde virke från gamla prämar. Det var riktigt kärnvirke, behandlat virke, utmärkt att bygga med. En man kallades "Bengtsson i prämen", ty han köpte "prämplank".

Man hade fin utsikt uppifrån Södermalm, men det blåste friskt där. Det första huset på Södermalm blåste ned, berättas det. Takstolarna voro uppsatta, arbetet hade alltså kommit långt, men lika fullt blåste huset ned. Det blåste, så att dassen flyttade sig, och ett hus – ett stort skjul – rullade nedför berget.

Många göteborgare kommo ut och tittade på nybyggena i Dalen, och snart nog satte intresseföreningen upp ett "shapp" med läskedrycker i ena hörnet av en villatomt på Södermalm. Inför halvårsmötet 30 april 1915 stodo följande frågor på dagordningen: "vägfrågan, post, belysningen, skol, läskedryckskonsumtion, samt eventuella frågor". Sammanställningen förefaller kanske litet förbryllande, om man ej vet att föreningen under några år sysslade med läskedrycksförsäljning.

Framförallt var det fattigt folk, som byggde i Dalen, och de hade svårt att få lån. Om de gingo till en bank, blev det mestadels ett blankt nej. Därför måste man bygga billigt och inte bygga mer än man hade råd med. Vid den tiden belöpte sig en månadshyra med på en veckolön. Det var verkligen friskt vågat att bygga och sätta sig i skuld under sådana omständigheter.

Hur man levde

I detta nya bostadsområde fanns det gott om mark, och nybyggarna hade ofta stora tomter. Slaktare Olsson som lär hava varit förste man i Dalen, bodde vid Ringgatan – nuvarande Slätthultsliden -, och hans tomt är nu uppdelad på fyra villatomter. På sin mark hade han plommonträd, höns och fyrtio grisar. Höns, kaniner och grisar funnos på var och varannan tomt – särskilt under första världskriget. Somliga hade två grisar. Köttet efter den ena åt man

själv upp. Den andra såldes, och pengarna användes, när man skulle betala av skulden på huset. Det förekom, att de, som bara hade en gris, sålde hälften för att få pengar till avbetalningar. I Dalen bodde många åkare, och även hästar förekommo här och där. En av åkarna bodde på Södermalm, och i sinom tid byggdes hans stall om till nykterhetsloge för IOGT. Sedan tog Smyrna över byggnaden, och huset fick då namnet Sion. Då hade man kommit långt ifrån det lantliga ursprunget. En och annan ko fanns också under nybyggartiden. På Södermalm och Västerberget fick kon Dala ströva fritt. Tack vare de stora tomterna och stora ännu obebyggda områdena kunde man alltså hålla många husdjur.

Även vilda djur hälsade på. Södermalms grisar slaktades på samma ställe, och under natten hängde griskropparna ute i ett lider. Om natten turades man om att vaka över griskropparna, så att inte räven smögs sig fram. Nybyggarna anlade stora, fina fruktträdgårdar, och älgarna kunde givetvis inte avhålla sig från denna välfägnad. Tillkomsten av södra Guldheden har betytt mycket, skriver Handelstidningen. ”Det faktum att älgar och andra vilddjur alltsedan Guldhedsbebyggelsen fullbordades undvikit Toltorpsdalen anser åtminstone fruktodlarna vara ett avgjort plus, framförallt älgarna kunde förr vara en otrevlig landsplåga (GHT 14/10-1954).

”-Vår viktigaste samhällsfråga”? Ja det är obetingat vattenfrågan. Den är av oerhörd betydelse, särskilt för oss som bo på höjderna.” Så sade Egnahemsföreningens sekreterare Eric Olofsson 1937, och han tillade: ”Våra brunnar äro i allmänhet icke i stånd att fylla ens hushållens behov av vatten – många sina alldeles ut under torkperioder – och så mycket mindre då eldsläckningsväsendets vid en eldsvåda. Skulle olyckan vara framme och elden komma lös här, stodo vi hjälplösa praktiskt taget” (GP 20/7-1937). Om somrarna man inte tvätta, ty vattnet behövdes till matlagningen. Visserligen hade man två källor, men bägge var dock ganska avlägsna, och bägge förstördes när Toltorpsgatan anlades. ”Friske brunn” låg i en håla, där Sahlgrenska värmecentral nu finns, ungefär vid busshållplatsen. ”Vättnet” låg i en håla mittför den fotbollsplan, som nu finns sydost om Toltorpskolan. Vägen drogs fram över källan, men även därefter kunde man hämta vatten därinvid.

Avloppsfrågan löstes enkelt och otillfredsställande. Slasken hällde man ut genom fönstret eller genom dörren, och snart nog började man gräva avloppsdiken.

Elektricitet måste de första nybyggarna klara sig utan. En toltorpsbo har berättat: När barnen skulle läsa sina läxor, öppnade mamma spisluckan. Då föll ljus över golvet, och barnen kunde sitta på golvet framför spisen och läsa läxorna.

Skolförhållanden

Nybyggarfamiljerna voro unga familjer, barnfamiljer, och barnen måste gå i skola. Egnahemsbyggarna inflyttade från Göteborg, och barnen fortsatte att gå till den göteborgsskola, som de hade börjat i. Många barn gingo i Oscar Fredriks skola. Några gingo i skola på Hisingen. Barnen skulle läsa för prästen också, och nästan alla toltorpsbarn gingo och läste i Annedalskyrkan. Barnen tillhörde visserligen Fässbergsförsamling, men vägen till Mölndal var alldeles för lång. Skulle barnen hava farit till Mölndal, hade de varit tvungna att åka spårvagn genom Göteborg. Annedals församling var mycket tillmötesgående mot toltorpsborna.

Snart nog fick Dalen en skola. Återigen hade den driftiga Egnahemsföreningen varit verksam. Av protokollen framgår att frågan stod på dagordningen redan 1915, och på halvårsmötet 28/6-1916 fick styrelsen ”i uppdrag att fortsätta i samma riktning som förut, och att driva

frågan till slutligt avgörande”. Styrelsen skulle gå in till skolrådet i Fässberg med anhållan om skola om möjligt till hösten”. Nils Aronsson berättar: En framställning till skolstyrelsen resulterade i ett besök av magister Björklund, som efter husesyn hos innebyggarna framlade förslag om att inreda skollokal i huset No 16 Toltorpsdalen som adressen då lydde. Ägaren herr Andersson tog sig ett par dagars funderare, men så var han också färdig att helt resolut riva ut en mellanvägg, så att två rum förenades till ett och sålunda efter dåtida förhållanden bildade en nog så acceptabel skollokal”. Huset står ännu kvar den dag som idag är. Det har adressen Fässbergsgatan 8 och kallas ”Månadskarlarnas hus” efter de första ägarna. 1917 hade man en klass i huset och 1918 två stycken.

1918 hade man byggt en ny skola, Toltorpsskolan. Den fick stor betydelse - inte bara som skola. Uppbörd förrättades i Toltorpsskolan. Där kunde man också betala skatt. I början röstade toltorpsborna i Krokslätt, men sedan blev det så, att de röstade i Toltorpsskolan i stället. Skolan blev vallokal. Barnen läste för prästen i skolan, och vigslar förrättades där. ”Mamma gick genom bergen i sin brudklänning”, berättar en toltorpsbo. ”Kyrkoherde Block förrättade vigseln, och även bröllopfesten hölls i skolan.”

Den gamla outslitliga vägfrågan

”Härefter kom den gamla outslitliga vägfrågan åter på tapeten” står det i protokollet från intresseföreningens årsmöte 31 oktober 1915. Redan under föreningens andra verksamhetsår hade man alltså fått mer än nog av vägfrågor. Hur skulle man inte hava suckat, om man hade vetat, att man hade ett halvt århundrade av ytterligare prövningar framför sig?

Vägen ner till Mölndal var eländig. Man kunde inte köra på den. Man kunde knappast ens gå, istället var man tvungen att hoppa på tuvorna. Vägen ned till Göteborg var bättre. Redan 1914 kunde man köra upp på Södermalm, men två fordon kunde inte mötas på vägen. Slaktare Olsson lär hava anlagt vägen mellan torpet och sitt hus. (Torpet eller Ängstorpet låg mellan gränsen och Sahlgrenska, på höger sida av vägen och mitt emot det nya parkeringshuset). Även denna väg var lerig och usel, men folk ville vara fina, när de skulle gå till sta'n. Nere vid Sahlgrenska togo de därför av sig sina grova skor eller galoscher. De gömde undan dem och sina borstar bakom en sten eller buske – var och en hade sin sten eller buske. De, som hade haft grova skor på fötterna, bytte här till finare skodon. Somliga lånade andras galoscher, när de skulle gå hem, men det var inte säkert, att de ställde tillbaka dem. Om kvällarna var vägen becksvart, och ugglorna skreko. Sträckan mellan Sahlgrenskas bårhus och torpet kallades ”Svarte vägen”, ty här stod skogen svart. Det hände att folk gick på varandra vid Friske brunn. Det kunde också hända att folk gick ned sig i denna källa. Kvinnorna voro rädda och vågade inte gå ensamma hem till Dalen. De brukade stå nere vid Änggården och vänta på att det dök upp någon bekant, som de kunde slå följe med. Det räckte om de bara kände personen i fråga lite grand. Ibland sprungo de ner till Änggården igen, om de blivit skrämda av något.

Som väl var anlades 1921-1923 en riktig väg från Mölndals kyrka genom Toltorpsdalen till Göteborg, men innan vägen kunde tagas i bruk, måste många svårigheter övervinnas. Tack vare Egnahemsföreningens protokollsbok kan utvecklingen följas noga. 1921 stängdes vägen till Göteborg av på grund av schaktningsarbeten för den nya vägen. Schaktningen beräknades pågå 4-5 månader. Arbetsledningen ämnade dock iordningsställa vägen åt Fässberg till, ”så att körtrafiken skulle hänvisas denna väg”. Arbetena utfördes av nödhjälpsarbetare, alla från Mölndal. 3 maj 1922 lade de ned arbetet och förklarade vägarbetet i blockad, ty de voro missnöjda med lönevillkoren. Enligt uppgift tjänade de en krona och femtio öre om dagen. I

en skrivelse till Askims härads Vägstyrelse klagade Egnahemsföreningen: "För närvarande är det fullkomligt omöjligt att åstadkomma mellan vårt samhälle och stadens centrum ifråga om transporter, såvida man inte vill taga vägen över vår grannstad Göteborg, vilket emellertid orsakar en längre tidsutdräkt." "Dock lyckades det den energiska styrelsen", berättar Aronsson, "att genom mötens sammankallande och upprepade besök hos såväl myndigheter som fackföreningsstyrelsen efter många om och men få avblåst den besvärliga blockaden. Arbetet återupptogs". 1923 var vägen klar. Längst uppe på krönet vid Göteborgsgränsen, på höger sida om vägen från Mölndal räknat, ristades följande ord in i berget: "År 1921-1923 byggdes denna väg såsom nödhjulsarbete av Södra Sveriges Statsarbeten." över inskriften ristades en krona. Denna inskrift sprängdes sedermera bort, men en minnesgod dam kan den utantill, och hon har ur minnet läst upp den för mig.

1923 sattes två Fordbussar in på vägen. Nu kunde man åka buss mellan Mölndals kyrka och Hvitfeldtsplatsen i Göteborg (Möndell 1952 s.237). Bussarna kunde taga fjorton passagerare vardera, men fler packades in, och folket stod som packade sillar. Att åka buss vintertid var en upplevelse. Det var ett konststycke att köra buss ned från Södermalm till Sahlgrenska. Vägen var varken plogad eller sandad, och föraren gjorde klokt i att inte bromsa för hårt, ty då kunde bussen börja kana. Runtom dalen finns branta bergssidor, och utefter dem rann vatten. Vintertid bildades svallis, väldiga så kallade "sväller", utöver vägen, och ibland måste bussen vända. Den orkade inte uppför sluttningarna på grund av iskanorna.

10 år efter det första husets tillkomst hade Toltorpsdalen fått en ordentlig genomfartsväg, men alla små sidovägar upp till husen måste egnahemsbyggarna själva anlägga och underhålla. Det lönade sig inte att vända sig till myndigheterna. Då kunde man få svaret: "Vi har inte bett er bygga." Antagligen uttryckte man sig mestadels mer diplomatiskt, men i vilket fall som helst kom ingen hjälp från det hållet. Mölndals stad var fattig, och kommunalskatten var redan mycket högre än grannarnas. Staden hade helt enkelt inte råd att ägna sig åt fler vägar. Fler svårigheter funnos. 1953 frågade Ny tid drätselkammarens ordförande Eric Johansson: "Kan inte Mölndals stad ta sig an gatorna i Toltorpsdalen?" Eric Johansson framhöll då, "att staden icke på ett tillfredsställande sätt kan ordna frågan, så som den ligger till nu. När tomterna en gång köptes iklädde sig de nya ägarna att "hålla gator" och dessa äro alltjämt i privat ägo. Staden har till dags dato inte fått äganderätten till gatorna överlåten på sig. När Mölndal kan erhålla gåvobrev på gatemarken – då kan det bli ändring i förhållandet. Jag förstår mycket väl de svårigheter, egnahemsägarna i Toltorpsdalen ha att brottas med, framhåller herr Johansson, och fortsätter: Det bästa är att Toltorpsdalen blir stadsplanlagt så att man får klart för sig var gatorna skola gå fram. Det är möjligt att blivande stadsplan icke kommer att formos som man nu byggt ut området. Givetvis kan det inte få fortsätta på sätt det nu gör – det är till skada både för den enskilde och staden. Vår mening är, säger herr Johansson, att få diskutera problemet gemensamt med egnahemsföreningen så att man kan komma till någon lösning. Staden kan nog tillmötesgå med material för underhåll men denna väg är inte den bästa (Ny Tid 20/7 -1935).

Länge fingo Dalenborna sköta vägarna bäst man kunde. Då något skulle göras, samlades folk till möte hemma i vårt kök, berättar en Södermalmsbo. "Nu skall vi ut och arbeta på vägar" beslutade man då. Var och en tog med sig sin spade. Både flicka och pojke ställde upp, och under arbetet sjöng man rallarevisor. Det var riktigt festligt. Man körde på sten och jord, och Ringgatan – nuvarande Slätthultsliden- måste sprängas fram. Stenliden gjorde verkligen själ för sitt namn. Det fanns i stort sett bara sten i backen. Somliga ville dock inte ställa upp och arbeta. Hustrun till en av dem, som aldrig vill vara med, led av astma, och därför sade man till honom: -"Tänk om din hustru blir så dålig, att hon måste föras till sjukhuset."

- ”Då tar jag henne på ryggen och bär henne ned till Sahlgrenska”, svarade mannen.

Om ändå vägförbättringarna varit mera varaktiga! Varje gång det regnade, sköljdes gruset i backarna bort. Efter skyfallen kunde gatorna vara mycket illa åtgångna, och även om gatorna voro i gott skick, kunde det vara omöjligt att komma fram. På Egnahemsföreningens halvårsmöte 1915 föreslog herr Zackrisson ”att föreningen skulle uttala en protest mot sättet att belamra gatorna med olika byggnadsmaterial, så att körtrafik var alldeles omöjlig. Mötet upptog förslaget och beslöt att uttala en skarp protest mot detta tillvägagångssätt.”

Allt detta tillhör nu det förgångna. Konrad Johansson, smått legendarisk ordförande i Egnahemsföreningen, sade 1975: ”Gator och vägar var ett ständigt problem under många, många år. Nu är de problemen lösta i stort sett, men ännu griper vi in då och då, när det är befogat” (GP 22/4-1975). ”Den gamla outslitliga vägfrågan” är inte längre lika betydelsefull, men utsliten är den då rakt inte.

Dalen och omvärlden

Länge var dalen ett samhälle för sig. Avståndet till sta'n- och sta'n för en toltorpsbo är Göteborg – var inte obetydligt. Vägen till Mölndal var lång. Göteborgarna betraktade toltorpsborna som utflyttare, och mölndalsborna betraktade dem som avlägsna främlingar vid gränsen i nordväst. Själva kände sig nybyggarna inte som göteborgare och rakt inte som mölndalsbor utan som toltorpsbor. De voro och de visste att de hänvisade till sig själva. Så mycket starkare höll man därför samman, och så mycket ihärdigare arbetade man därför gemensamt för sitt samhälle. Egnahemsföreningen fyllde ett stort behov, och den har utfört ett enastående arbete. Föreningen har tagit upp varenda viktigare samhällsfråga till behandling och antingen själ vidtagit åtgärder eller uppvakttat berörda myndigheter eller företag. Visserligen hava myndigheterna med tiden övertagit alltfler arbetsuppgifter, men föreningen kommer aldrig att sakna angelägna ärenden, ty Dalenborna komma alltid att hava gemensamma intressen att bevaka, och ju större en kommun blir, desto angelägnare är det, att det finns folk ute i kommundelarna, som kommer med krav och påminnelser, råd och förslag. Även i fortsättningen kommer Egnahemsföreningens protokollsböcker att vara bästa sammandraget av Dalens historia.

Tidigare litteratur

- Nils Liljeberg: Toltdorpsdalens gemensamma intresseförening u.p.a
Toltdorpsdalens Egnahemsförening
(Artiklar i Axel Möndells bok., Mölndal, Kålleröd och Råda i ord och bild, Halmstad 1952)
- Sven Olof Olsson: Toltdorps by
(Mölndals hembyggdsförenings årsskrift 1969)

Toltdorpsdalens Egnahemsförening 1914-1974 60 år, Gbg 1974.

Utdrag ur:**"Toltorpsdalen under 1900-talet, om Egnahemsföreningen och annat"
skrivit av: Ove Paulusson i Mölndals hembygdsförening årsskrift 1982**

Toltorpsdalens Egnahemsförening, som lär vara Sveriges äldsta fortfarande verksamma sammanslutning av den här arten, bildades år 1914. Några år hade då gått sedan innevånare i storstaden Göteborg börjat flytta ut till den sköna dalen, strax söder om staden. I en annons från den tiden skrevs att: "den som äger 50 kronor kan bli ägare till en tomt i Toltorpsdalen."

Detta var inte hela sanningen, utan den summan utgjorde en första insats. Vanliga tomtpriser var 8 eller 9 öre per fot, vilket torde ha motsvarat omkring 80 öre per kvadratmeter. de omkring 800 kronor som skulle betalas för en "normal" tomt, fick amorteras under flera år med dryga räntekostnader under tiden.

De flesta av Egnahemsföreningens handlingar alltsedan starten finns bevarade. I årsberättelsen för år 1933 kan man läsa bl a: "Allt har gått i enighetens tecken för att hjälpa upp vårt efterblivna samhälle, men på grund av myndigheternas avoghet samt Mölndals ekonomiska svårigheter och tomtägarnas svaga intresse för att tillhöra föreningen, har det ej blivit något glänsande resultat att visa på." Föreningen hade detta år 45 betalande medlemmar.

Bussförbindelsen mellan Gamla Torget i Mölndal och Hvitfeldtsplatsen i Göteborg startade 1922 eller 1923 när Toltorpsgatan var färdigbyggd. Trafiken, betydligt glesare än idag, uppehölls med små Ford-bussar. tidigare hade man fått gå till fots in till Göteborg, mjölken lär ha inhandlats vid Sveaplan i Annedal. Någonstans under vägen gömdes trätofflorna och de grova skorna undan och man bytte till medhavda, lite snyggare skor. Detta innan man kom in i stadsbebyggelsen.

År 1941 var taxan för bussresor:

Enkel tur	30 öre
Tur- retur	50 öre
6-resorskort	1,40 kr
12-resorskort	2,75 kr

Bussbolaget ville då höja priserna med 5 öre per resa. En aktion mot bolagets planer startades i Toltorpsdalen, blockadlappar delades ut och aktionen blev framgångsrik, i alla fall den gången. Enligt gamla protokoll var bussbolagets chef "Buss-Johansson" mycket svår att komma överens med, han skyllde vid lämpliga tillfällen på bussbolagets styrelse.

Åren 1940-41 ville Länsstyrelsen flytta bussarnas ändstation i Göteborg från Hvitfeldtsplatsen till Linnéplatsen, men detta lyckades föreningen avstyra. Givetvis ville Toltorpsborna och förmodligen även övriga Mölndalsinnevånare ha möjlighet att komma in i centrala Göteborg utan byte av färdmedel.

Att ha gris och höns på tomten var vanligt bland egnahemsägarna till långt in på 30-talet.

För att korporativt köpa hem livsmedel och andra förnödenheter och sälja detta vidare till medlemmarna, bildade man Toltorpsdalens Gemensamma Intresseförening. Butiken, till att börja med öppen varje torsdag, låg där Slätthultsgatan möter Fässbergsgatan.

En "ljuskommitté" bildades i Egnahemsföreningen år 1936. Efter intensiva förhandlingar med myndigheterna blev det år 1937 installerat ytterligare 6 stycken gatlyktor i Toltorpsdalen.

1937 påbörjades, även detta efter mycket argumenterande, anläggandet av en 90 meter lång gångbana. "Alltid något", konstaterades något lakoniskt i ett protokoll.

Äldre toltorpsbor har berättat om biografen Stjärnan på Högadalsgatan, där Qvintus Larsson med sin handvevade projektor visade s k cowboy-filmer för 10-20 förväntansfulla gossar, som hade betalt 25 öre vardera för att komma in. Man satt på träullsstoppade av Qvintus tillverkade bänkar. Avbrott i filmen fick vanligen göras ett par gånger, Qvintus behövde båda händerna för att lägga in ny snus. Biografen, som samtidigt var Qvintus bostad, brann ned, troligen år 1940.

Förutom biograf har det i Toltorpsdalen funnits: 9 speceriaffärer, 3 bagerier, 2 kaféer, fiskaffär, skomakeri, kortvaruaffär, charkuteri, järnaffär och konfektyraffär.

En måleriverkstad har funnits, där bl a cykelramar brännlackerades och bussbolagets hållplatsskyltar tillverkades. En snickeriverkstad är sedan många år ombyggd till bostadshus.

Kyrkan i Toltorpsdalen ligger som sig bör mitt i byn, där Toltorpsgatan och Dalgångsgatan möts. Kyrkan uppfördes år 1930 av Svenska Missionsförbundet och övertogs år 1963 av Svenska Kyrkan och fick då namnet Toltorpskyrkan.

En Folkets Hus-förening med långt gångna planer på ett Toltorpsdalens Folkets Hus har funnits, med en egen tomt. Eldsjälarna i föreningen byggde och drev i flera år dansbanan, som låg ovanför den nuvarande fotbollsplanen. När sedan Toltorpsgården kom till och man fick en möteslokal, kom föreningen så småningom att upplösas. Dansbanan drevs till någon gång in på 60-talet av BK Dalen (numera Dalen/KFF) , bildad 1941. Föregångaren till BK Dalen, Dalen BOIS, bildades år 1933 men försvann av någon anledning, trots goda insatser i bl a matcher mot etablerade göteborgslag.

Under 1940-talet arrangerade Egnahemsföreningen midsommarfester "för att i någon mån skingra tristessen hos våra inkallade" som det heter i ett protokoll. Festerna hölls på planen utanför skolan, de "inkallade" var förlagda i skolans träbyggnad och hade sina hästar i ett stall i närheten.

"Jesus och Maria" var ett par, som en del Dalenbor kan berätta om från sin barndom. Mannens namn, i alla fall barnen emellan, från det att han en gång varit "avliden " men återuppstått. Långt skägg och dito hår fullständigade bilden av "Jesus", när han med ett plåtkärl i var hand gjorde sin dagliga promenad in till Göteborg, för att som det sades, tigga mat. "Maria" lär ha varit en skicklig sömmerska, mycket anlitad av framförallt välsituerade innevånare.

Om "Hund-Johan" med fru eller sammanboende högst upp på Aspliden berättas att han byggt "9 rum och kök" i stort sett av fisklådor. Höns, getter och kaniner fanns på tomten. Ingen i laga ordning inköpt och betald tomt, utan helt enkelt en bara ett stycke mark bebyggt av Johan. De av hönsen producerade äggen såldes vanligen till fiskare, som låg vid Rosenlund och gjorde affärer med sina fångster. Avfall från Fiskekyrkan, torskhuvuden, rens och annat, fick bli returlasten hem på handkärnan, ibland 10-12 stycken fyllda fisklådor med användbart djurfoder. Handkärnan drogs med hjälp av remmar, som kopplades över axlarna. När till slut Aspliden skulle forceras, kopplades Johans kvinna för kärnan och Johan sköt på. För att öka dragkraften hos kvinnan hade Johan en käpp, som han använde på lämpligt sätt, inte elakt, sägs det. Men det sägs ju än idag på närbelägna Åby att kuskarna har "rätt" att använda piska,

"det är bara som lite stimulans, hästen känner det knappast." På grund av Asplidens branthet var det bitvis omöjligt att forcera den rakt uppför med full last, man fick ta sig upp i sicksack. Barnen i närliggande hus hjälpte ofta och gärna till att skjuta på.

Några av gatunamnen i vår del av Mölndal är ganska lätta att härleda, här är några gatunamn vi fått förklaringar till:

Wättnegatan kommer av ett vättne = vattenkälla för boskap.

Safjällsgatan kommer av Safjället, berget ovanför som egentligen borde heta Söfjället. Detta av det gamla sö=får, som betade i området.

Nordängsgatan sträcker sig genom en tidigare avstyckning från Toltorps Nordgård.
Lekevallsgatan kommer av namnet på den äng, som fanns i norra delen av den nuvarande gatan, även kallad "Koänga". Där spelades fotboll och hölls midsommarfester.

Stenhyddegatan har fått sitt namn av den "Mattsonska stenhyddan", en bostad, stengrund med tak på, som fanns i gatans södra del. Körsbärsträden finns kvar där "stenhyddan" låg.

Toltorpsskolan, som under 60- och 70-talen höll på att sprängas av nya, stora barnkullar är nu svår att fylla med elever från Dalen. Ett försök att använda delar av skolan för vuxenutbildning har diskuterats och påbörjats.

Mölndals stadsbibliotek hade sedan år 1963 en filial i Toltorpsdalen, centralt belägen på Toltorpsgatan 50, men denna är nu stängd.

Toltorpsdalens Egnahemsförening har idag c:a 550 hushåll som medlemmar och försöker fylla en funktion i vårt samhälle. Försöker vara ett språkrör för medlemmarna och att ge ett tillfälle till gemenskap.